

Hegel Felsefesinde Kendi Kendini Gerçekleştiren Özgür Bir Varlık Olarak İnsan

Human, As a Free, Self Realizing Being in Hegel's Philosophy

Sevgi ÖZCAN

sevgiyukselozcan@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-8692-476X

Öz

Hegel felsefesinde doğa yasalarına tabi olarak varolan doğal şeylerin kendilerini doğa yasalarından bağımsız olarak gerçekleştirmeleri ve özgür olmaları mümkün değildir. Bu bakımdan doğa yasalarının egemenliğinde olan her doğal şey kendisi için değil, kendinde varolandır. İnsan ise her ne kadar doğal canlı bir varlık olsa da doğa yasalarına tabi diğer canlı varlıklardan farklı olarak kendisi için varolan ve böylelikle özgür olabilen bir varlıktır. Çünkü insan diğer doğal şeyler gibi yalnızca doğa yasalarına tabi bir yaşam sürdürememektedir. İnsan, yarattığı ikinci doğa olan, en genel anlamda kültür alanına karşılık gelen tinsel alan ile kendi kendisini gerçekleştirerek doğa yasalarının dışına çıkıp özgürleşebilmektedir. Tinin kendi bilincine vararak kendini gerçekleştirme ve özgürleşme süreci, Hegel'in düşüncesinde insanın kendini gerçekleştirmesi, kendinin ne olup ne olmadığını bilincine varması ve insanlaşması sürecidir. Bu bağlamda Hegel felsefesinde bir insanın en büyük başarısı kendini gerçekleştirerek özgür bir kişi olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma, Hegel'in düşünceleri doğrultusunda bir insanın insanlaşmasının ve böylece özgür bir kişi olabilmesinin diyalektik bir süreç içerisinde tarihsel olarak nasıl gerçekleştiğini irdelemeyi konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tin, İnsanlaşma, Özgürlük, Kendinde Varlık, Kendisi İçin Varlık

Abstract

In Hegel's philosophy, it is not possible for natural things that come into being according to laws of nature, to realize themselves independently of laws of nature and to be free. In this respect, every natural thing that obeys the laws of nature, is called as not being-for-itself, but in itself. On the other hand, unlike other natural, living beings subject to the laws of nature, human-being can exist for itself and be free. For, human-being, in contrast with other natural things, can not pursue a life designed solely by laws of nature. Human can become free by going beyond the laws of nature by realizing himself or herself through Spiritual Sphere which can be called as the created second nature by himself/herself, in the most general sense corresponds to the field of culture. The process of self-realization and liberation of Spirit by becoming conscious of itself, in Hegel's thought, is the process of human's self-realization, becoming conscious of what one is and what one is not, and humanization. In this context, the greatest achievement of a human in Hegel's philosophy is to become a free person by realizing himself or herself mediation of culture. Therefore, this study deals with examining how humanization and thus becoming a free person of a human-being historically take place in a dialectical process, in line with Hegel's thoughts.

Key Words: Spirit, Humanization, Freedom, Being in Itself, Being for Itself

Giriş

Hegel Felsefesine bir tür giriş anahtarı olarak nitelendirilebilecek olan diyalektik, en genel ifadeyle tez, antitez ve sentez şeklinde ilerleyen bir süreçtir. Bilincin öz bilince ulaşması, tarihte tinin kendini gerçekleştirmesi ve özgürleşme, hepsi diyalektik bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Hegel'in diyalektiğinin önemli bir noktası sentezin tez ve antitezi de kendi içinde barındırmasıdır. Bu diyalektik süreç içerisinde bütün varolanları kapsayan en genel tümel anlamında varlığın ilkesi olan tin çeşitli uğraklardan, momentlerden geçmekte ya da farklı haller almaktadır. Bu farklı halleri alan ister tin isterse bilinç olsun bir bütünlük içerisinde, yani tezi, antitezi ve sentezin hepsini göz önüne alarak anlaşılabilir. Bu aşamaların birisinden hareketle diğerlerini hesaba katmadan tin budur ya da bilinç budur demek mümkün değildir. Bu nedenle, herhangi bir anlamlandırma yapabilmek için diyalektik sürecin tamamını görebilmek gerekir. Diyalektik sürecin, örneğin tinin kendisini gerçekleştirme sürecinin ya da öznel tinden tinin varmak istediği nokta olan mutlak tine doğru gidişin bir gelişme, ilerleme süreci olduğu söylenebilir. Çünkü tin kendisini gerçekleştirip ereği olan o son noktaya, mutlak tin aşamasına ulaşmak istemektedir. Bu nedenle bir erek/amaç vardır, fakat bu ereğe ulaştığında da diğer aşamaları bir kenara atmamak, o bütünlüğü bozmamak gerekmektedir. Bu diyalektik süreç, son aşamada bütün aşamaları kapsayan bir süreçtir. Hegel felsefesinde hem düşünmenin hem de varlığın ilkesi olarak görülebilecek olan diyalektik süreç ile ilgili bu genel çerçeveye göz önüne alınarak söylenecek olursa, sabit ve belirli olmayan, sürekli oluş halinde olan, kendini hep yeniden yaratan tin, kendisini özgürleşme yolunda,

diyalektik bir süreç içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle tinin kendini gerçekleştirilmesiyle ilgisinde özgürlük gibi insana özgü bir özelliği sorgulamak için çıkılan bir yolculukta, sorgulamanın yolu kaçınılmaz ve zorunlu olarak tinsel dünyanın diyalektik süreç içerisinde tarihsel olarak nasıl oluştuğunun soruşturulmasına çıkacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, tinsel dünyanın diyalektik süreç içerisinde tarihsel olarak nasıl oluştuğunu araştırmayı ve buradan hareketle insana özgü bir özellik olan özgürlüğün ne olduğunu ve tinin kendisini nasıl gerçekleştirdiğini ele almayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, kendini diyalektik bir süreç içerisinde gerçekleştirerek özgürleşen tinin ve bilincin aşamaları ele alınarak, bireyin kendini gerçekleştirip özgürleşmiş bir kişi olma sürecini nasıl tamamladığı aile, sivil toplum ve devlet üzerinden açıklığa kavuşturulacaktır.

Diyalektik Süreçte Özgürleşme Yolunda Kendisini Gerçekleştiren Tin ve Bilincin Aşamaları

Hegel düşüncesinde akıl veya tin, felsefe tarihi boyunca tartışılmalı ve her insanda var olduğu düşünülen bireysel akıl ya da düşünme yetisi değil, insanı, insanın doğasını/özünü gerçekleştirirken yarattığı kültür dünyasını oluşturan temel varlık ilkesidir. Öyle ki felsefe, bilim, hukuk, aile, devlet, sivil toplum gibi insan dünyasına özgü bütün fenomenler, insanın özünü oluşturan bu tinsel varlık ilkesinin taşıdığı olanakları ortaya koyarak kendini açmasından meydana gelmektedir¹. Bu bağlamda tinsel alanı en genel anlamda insan fenomenleri alanı ya da kültür alanı olarak gören Hegel, tini, öznel tin, nesnel tin ve mutlak tin olmak üzere birbiriyle bağlantılı üç aşamada (*moment*) ele almaktadır. Doğal insana karşılık gelen öznel tinin temel özellikleri, bencillik, alışkanlık ve istektir. Bu aşamadaki bilinç, doğal bilinçtir². Doğal bilinç aşaması, Hegel'in, "kendinde bilinç" (*being in itself*) olarak da adlandırdığı aşamadır. Bu aşamada saf bir genellik vardır ve bilinç bu aşamada kendisini öteki var olanlardan, ayırmadan algılamaktadır. Bilinç burada dolayimsız (*immediacy*) olarak, yani kendini hiçbir ötekine işaret etmeden bir varolan olarak görmektedir. Dolayısıyla "kendinde bilinç" hiçbir şekilde kendi kendisine "ben nasıl bir varolanım?", "öteki varolanlardan farkım nedir", "öteki varolanlarla ilişkim nedir?", gibi sorular yönelmez. Çünkü bu aşamada bir olanaklar toplamı şeklinde varolan özne olarak bilinç, olanaklarını henüz hayata geçirmemiştir ve olanaklarını hayata geçirebilmesi için ötekiyle ilişkiye girmesi gerekmektedir ki, bu da ancak ikinci aşamada mümkündür.

Tinin kendisini gerçekleştirme aşamalarından bir diğeri ise nesnel tin aşamasıdır. İnsanın kendisinin yarattığı ikinci bir doğa olarak da nitelendirilebilecek olan nesnel tin aşaması insanların kendilerinin yarattığı eserleri, "örneğin, ahlaksal, ailesel, toplumsal, politik kuralların ve kurumların dünyasıdır"³. İnsanı yarattığı bu eserler dünyası ile doğal canlı bir varlık olmaktan öteye taşıyan ve insanın tarihsel bir varlık olduğunu gösteren nesnel tin aşaması, bu anlamda tarihsellik özelliğine sahiptir⁴. Diğer bir ifadeyle, insanlık tarihindeki gelişmenin taşıyıcısı ve itici gücü olarak nitelendirilebilecek olan nesnel tin aşaması, insanın özgürlüğe ve kendi bilincine giderek daha çok ulaşmasına doğru bir ilerlemedir⁵. Bununla birlikte nesnel tin aşamasındaki bilinç, Hegel'e göre, "kendisi için bilinç" ya da "kendinin bilinci" (*being for itself*) dir. Bu noktada bilinç, kendisini ötekenden ayırmakta ve kendisini ötekiyle ilişkisinde, ötekinin gözünden görmektedir. Kendisi için bilinç aşamasında ilk aşamadaki evrensellik, genellik olumsuzlanmış, yerini farklılaşmaya bırakmıştır. Birey, bu bilinç aşamasında "ben kendi başıma bir var olan değilim", "ötekiyle ilişkim içerisinde bir varolanım", "ötekenden ayırırım", "ötekenden farklıyım", "öteki de benden farklı" diyerek öteki üzerinden kendisini algılamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bilincin kendisi, kendi için hem özne hem nesne konumundadır. Dolayısıyla, tez aşamasının aksine, bu aşamada bilincin kendini algılamasında dolayım söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, antitez aşamasında özne-öteki ayrımı yaparak bilinç, dolayımı olduğu öteki üzerinden kendisini tanımlamaktadır ve sınırlandırmaktadır. Hegel, bu bilinç aşamasını, bilincin kendini tanımlarken ötekine takılıp kalması gerekçesiyle eleştirmektedir. Çünkü ötekiyle ilişkisinden hareketle bir birey kendini tanımladığında, kendini sınırlamakta, yalnızca ilişkideki rolüne indirgemekte, onun dışında kalan bütün özellikleri ilişkideki rol içerisinde eritmektedir. Bu nedenle, tek bir bireyde kendi

¹ Gökberk, 1972, s. 12

² Bumin, 2005, s. 141-142

³ Bumin, 2005, s. 143

⁴ Bumin, 2005, s. 143

⁵ Gökberk, 1972, s. 16

öz bilincine ulaşamayan nesnel tin, diyalektik süreç içerisinde tinin üçüncü aşaması olan mutlak tin aşamasına doğru ilerlemesini sürdürmektedir.

Felsefe, din ve sanatın oluşturduğu nesnel tin aşamasındaki ötekiliğin ortadan kalkarak öznel tin ve nesnel tin aşamalarının birliğinin kurulduğu mutlak tin aşaması ise tinin mutlak bilince, mutlak özgürlüğe kavuştuğu diyalektik sürecin son aşamasıdır⁶. Mutlak tin aşamasındaki bilinç, bilincin gelişim aşamalarından son aşaması, sentez aşaması olarak kendini gösteren özbilinçtir. Özbilinç, iki çelişkili görünen aşamanın olumsuzlanarak bütünlüğünün kurulmasıyla oluşmaktadır. Antitez aşamasında ortaya çıkan özne-öteki ikiliği bu son aşamada tamamen ortadan kalkmış bir bütünlük kurulmuştur. Daha doğru bir ifadeyle, bilinç üçüncü aşamada hem kendisini bir olanaklar varlığı olarak, hem de ötekiyle ilişkisinde bir varolan olarak görmektedir. Sentez aşamasında, birey bir yandan gerçekleştirdiği şeyleri yapıp etmelerini görürken, bir yandan da bütün bu yapıp etmelerin olanağını kendinde taşıyan kişi olarak kendini görmektedir. Hegel'e göre, mutlak akıl kendini bu aşamada gerçekleştirmekte, birey kendini gerçekleştirip kişi olmakta, mutlak özneye ya da öz bilince ulaşmaktadır. Nitekim Hegel felsefesinde insanın en büyük başarısı kişi olmaktır. Kişi (*person*), mutlak tine, özbilince ulaşarak, kendini hem genellik hem farklılık içerisinde anlayan, özgürleşmiş insandır.

Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsanın Özgürleşmesinde Aile, Sivil Toplum ve Devletin Rolü

Hukuk Felsefesinin Prensipleri adlı kitabında bireyin özgürleşmiş kişi olma yolunda kendisini gerçekleştirme sürecini detaylarıyla ortaya koyan Hegel, bu diyalektik süreci aile, sivil toplum (*civil society*) ve devlet (*state*) üzerinden örneklendirerek açıklığa kavuşturmuştur. Bu bağlamda aile, sivil toplum (*civil society*) ve devlet (*state*) diyalektik süreç içerisinde değerlendirildiğinde aile tez, sivil toplum antitez, devlet sentez olarak yerlerini almaktadır. Tez aşamasında yer alan, duygudaşlıkla ve/veya adanmışlıkla bir araya gelmiş insanlar topluluğu olan ailede, birey, bireyin farklılıkları, bireysellik, topluluğun sunduğu evrensellik içerisinde kaybolmakta ve birey, kendisini dağılmasına kadar olan süreçte ailenin bir ferdi olarak görmekte, yani kendinde aileyi temsil etmektedir. Bireyin kendisini tanımlamasındaki, kendini algılayışındaki tek referans noktasının aile olduğu bu aşama, insanın tarih içerisindeki durumunun ve/veya özgürleşme sürecinin ilk aşamasıdır. Bireyin özgürleşme sürecinin ilk adımı olan aile de kendi içinde üç aşamayı (*moment*) barındırmaktadır. Aile diyalektik süreç içerisinde “a) evlenme” (tez aşaması), “b) ailenin mülkiyeti ve serveti” (antitez aşaması) ve “c) çocukların eğitimi ve ailenin dağılması” (sentez aşaması) olarak üç moment olarak kendini göstermektedir⁷. Ailenin kurulma aşamasına karşılık gelen evlilik, ilk başta dolaysız ahlaki bir olay biçiminde, neslin devamını sürdürmek amacıyla doğal cinsel birlik olarak gerçekleşirken, daha sonra yaşanan bilinçli bir sevgi ile manevi bir birlik halini almaktadır⁸. Daha sonra antitez aşamasında aile, yaşam içerisindeki varlığını, ortaya çıkışı evlilik müessesisiyle bağlantılı olan mülkiyet ile perçinlemek zorundadır. Çünkü, ailenin yaşam içerisinde var olabilmesi ve öteki aileler tarafından tanınabilmesi için mülkiyet olarak servete sahip olması ve bu servetini güvenli bir şekilde elinde tutması gerekmektedir⁹.

Ailenin diyalektik sürecinin sentez aşamasına geçildiğinde ise, aile diyalektik sürecin doğal işleyişi sonucunda, doğası gereği bölünerek bir halk ya da bir millet meydana getirmek üzere açılıp yayılmaktadır. Bunun sonucunda da bireyin özgürleşmesinin ikinci aşaması, yani antitez aşamasını oluşturan sivil toplum aşamasına geçilmektedir¹⁰. Bireyin özgürleşme sürecinin ikinci aşaması olan antitez aşamasını oluşturan sivil toplumun kendi içindeki diyalektik süreci yine üç momenti içermektedir. Hegel'e göre, sivil toplum kendi içindeki diyalektik sürecinde, tez aşaması olan “a) *ihtiyaçlar sistemi*: ihtiyacın dolayımlanması, bireyin, kendi emeği ve başkalarının emeği sayesinde isteklerinin karşılanması, tatmin bulması”; antitez aşaması olan “b) *mülkiyetin yargı gücü*: evrensel özgürlük ögesinin gerçeklik kazanması”; son olarak da sentez aşaması olan “c) *kamu yönetimi ve korporasyon*: özel çıkarların ortak çıkarlar olarak korunması” aşamalarından zorunlu olarak geçmektedir¹¹.

⁶ Özcan, 2006, s. 275

⁷ Hegel, 2004, s. 146

⁸ Hegel, 2004, s. 146

⁹ Hegel, 2004, s. 151-152

¹⁰ Hegel, 2004, s. 158-159

¹¹ Hegel, 2004, s. 163

Bununla birlikte, bireyin özgürleşme sürecinin antitez aşaması olan sivil toplum aşamasının temelinde, bizzat kendisinin özel yararını nesne edinen somut birey (*concrete person*), keyfi iradeye sahip olan özel birey (*particular person*) yer almaktadır. Temelinde keyfi iradeye sahip tek tek bireylerin bulunduğu sivil toplum aşamasında özel birey, doğası gereği başka bireylerle ilişki halindedir ve kendisini başka bireylerin dolayımı ile örneğin anne, arkadaş, öğretmen vb. olarak ortaya koymaktadır. Bireyin kendini ait olduğu aileden ayırarak algıladığı bu aşamada, ilk aşamadaki evrensellik yerini bireysellik (*individuality*) aileyle bir ve aynı olmanın yerini farklılıklar almaktadır¹². Dolayısıyla tez aşaması olan aile aşamasından antitez aşaması olan sivil toplum aşamasına geçişte bir olumsuzlama (*negation*) gerçekleşerek birey “dış mevcudiyetten [aileden] kendi üzerine dönmüştür – bu yüzden, evrensel’in karşısında, ona zıt olarak sübjektif bireysel karakterdedir”¹³. Başka bir ifadeyle, birey, artık bu aşamada “ben toplulukla bir bütün değilim”, “benim farklı arzu ve isteklerim var”, “benim kendi ihtiyaçlarım, kendi çıkarlarım var” diyerek “bencil gaye”sinin peşinden koşarken diğer taraftan da doğası gereği, “başka şahıslarla [ötekilerle] ilişki içindedir; öyle ki her şahıs ancak başkası aracılığıyla kendisini ortaya koyar ve tatmin eder”¹⁴. Bu nedenle bireyin ötekiyle karşılaştığı, ilişki içinde olduğu sivil toplum aşamasında, bireyin geçimi, refahı ve mevcudiyeti ile herkesin (toplumun) geçimi, refahı ve mevcudiyeti iç içe geçmiş durumdadır. Hegel’in ifadesiyle, bilerek ya da bilmeyerek “herkes kendisi için kazanır, üretir ve yararlanırken, aynı zamanda başkaları için kazanmış, üretmiş ve yararlanmış olur”¹⁵. Fakat buna rağmen ilk aşamada olmadığı gibi ikinci aşamada da birey, özgürleşmemekte, kendisini tam olarak gerçekleştirememekte, yani bireysel çıkarların kölesi olarak yaşamını sürdürmektedir. Çünkü ilk aşamada bireyin kendini algılamasındaki tek kaynağın topluluk olması gibi ikinci aşamada da bireyin kendini algılamasındaki tek kaynak bireysellik ya da kendi çıkarıdır. Bu noktada bireyin, tinin gelişim sürecinde bir araç olduğunu ya da Hegel’in “tek başına alındığında birey henüz tamamlanmamış olan tindir”¹⁶ sözünü göz önüne alarak belirtmek gerekirse, birey, tinin form ve şekil kazanmasının bir aracıdır. Bu nedenle tinin kendini gerçekleştirebilmesi için bireyin ilerlemesinin devam etmesi sentez aşamasına geçmesi gerekmektedir. Böylece tin olarak birey, tıpkı çok önceden yapılmış hazırlayıcı çalışmalara dayanan daha yüksek bir bilime kavuşmakta olan ve bunları zihnine taşıyabilmek için iç gözle yeniden gören ama onlara takılıp kalmayan bu geçmişten geçerek ilerlemesini sürdürür¹⁷. Dolayısıyla bireyin gelişim aşamaları tinin kendi formunu kazanma aşamalarına da dolaylı olarak aracılık ettiği, bu anlamda birbiriyle bağlantılı olduğu için bireyin bu aşamalardan geçmesi zorunludur ve zorluklarla doludur. Zorunlu olarak ilerlemesini sürdüren bireyin gelişim sürecinde üçüncü aşamaya gelindiğinde bir olumsuzlama daha gerçekleşerek tez ve antitez birliği kurulmaktadır.

Biri tam bir toplulukla bütünlük aşaması, diğeri tam bir bireysellik aşaması olan ve çelişkili görünen bu iki uç aşamanın sentezi olan üçüncü aşama, yani ideal devlet aşamasına geçilerek tam bir bütünlük olduğu görülmektedir. Diyalektik süreç içerisinde özgürleşme yolunda zorunlu ilerleyişini sürdürerek aile ve sivil toplum aşamalarından (momentlerinden) geçen birey nihayetinde devlet aşamasında tam bir gerçeklik ve özgürlük olarak kendini gösterir¹⁸. Evrensel boyuta sahip aile ile özel boyuta sahip sivil toplumun uzlaşısının, bütünlüğünün kurulduğu devlet aşaması, kendi ereğine ulaşmış, özgürleşmiş ve kendilerini gerçekleştirmiş bireylerin dünyanın kültürel gelişim tarihine katkı da bulunarak tinin zenginleşmesini sağladıkları aşama olduğu için aynı zamanda tin ile bireyin bağına açılan bir kapı olarak da nitelendirilebilir. Devlet, bir taraftan özgürleşmiş varlıklar olarak bireylerin yaratımlarıyla insanın kültür dünyasını, yarattıkları eserlerden oluşan ikinci doğasını, yani tin dünyasını zenginleştirmelerine zemin oluştururken, diğer taraftan da bireylerin kendilerini gerçekleştirecek özgürleşmesini sağlamaktadır.

Ayrıca, insanın kendini yarattıkları eserlerle gerçekleştirme sürecinde yine insan tarafından yaratılan bir değer olarak gerçek bir devlet, aynı zamanda yaşamını sürdürebilmesi için insanın en temel doğal ihtiyaçlarını karşılamaya aracılık eden bir kurumdur. Bu nedenle, “gerçek bir devlet, gerçek bir hükümet ancak toplumsal koşullarda bir ayrımlaşma başladığı, zenginlik ve fakirlik çok büyüdüğü, büyük bir kitle artık gereksinimlerini alıngeldiği biçimde doyuramaz olduğu zaman ortaya çıkar”¹⁹. Bir açıdan

¹² Hegel, 2003, s. 220

¹³ Hegel, 2004, s. 57

¹⁴ Hegel, 2004, s. 159

¹⁵ Hegel, 2004, s. 168

¹⁶ Hegel, 1979, s. 16

¹⁷ Hegel, 1979, s. 16-17

¹⁸ Hegel, 2004, s. 199

¹⁹ Hegel, 1986, s. 115

bakıldığında insanın yaratım sürecinin ürünü ve bu yaratım sürecinin ön koşulu olarak ihtiyaçların giderilmesini sağlayan bir kurum niteliği taşıyan devlet, bir diğer açıdan bakıldığında ise aile ve sivil toplumu da içeren bireyin kendisini gerçekleştirme sürecinin sonu olarak da görülebilir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın devlet ile birey arasında doğrudan bir ilişki olduğu açıktır. Bu durum göz önüne alındığında, bireyin “devlete, kendi öz mahiyetine, gayesine ve faaliyetinin bir ürününe bağlanır gibi bağlanarak, onda [devlette] kendi cevhersel [tözel] özgürlüğünü” bulduğunu belirtmek gerekmektedir²⁰. Başka bir ifadeyle, sentez aşaması olan devlet aşamasında birey, daha doğru bir ifadeyle kendisini gerçekleştirerek mutlak bilince ulaşmış kişi, kendi özel amacı (ki bu amaç en temelde özgürlüktür) ile devletin amacı (ki bu amaç mutlak özgürlüktür) arasında doğrudan bağ kurmaktadır. Bu noktada Hegel’in birbiri ile bağlantılı iki tür özgürlükten söz ettiğini ya da özgürlüğe iki açıdan yaklaştığını belirtmek yararlı olacaktır. Bunlardan ilki devlette kendisini gösteren “evrensel veya cevhersel iradenin özgürlüğü” anlamında nesnel özgürlüktür. Diğeri ise “bireysel bilincin ve özel gayelerin peşinde giden iradenin özgürlüğü” anlamında öznel özgürlüktür²¹. Bu bağlamda “öznel özgürlük ancak kişide görünüşe çıkar”²². Her iki özgürlük, evrensellik ile bireyselliğin içten birliğinden ibaret olan rasyonellik temelinde, rasyonelliğin somut biçimi olarak devlette bütünlük oluşturur. Hegel’e göre, özgürlüğün en yüksek değeri tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. En yüksek değere sahip özgürlük karşısında devletin bir yurttaşı olarak birey (private person), “mutlak bir hakka sahiptir”²³. Devletin yurttaşı olarak mutlak bir hakka, yani özgürlüğünün ve mülkiyetinin korunması hakkına kavuşurken, aynı zamanda nesnel bir varlığa sahip devletin yurttaşı olarak en büyük sorumluluğu da üstlenmektedir. Bu sorumluluk ve/veya ödev, nesneliğe ve ahlaklılığa sahip hakiki birey olma sorumluluğu ve/veya ödevidir. Birey bu sorumluluğunu ancak nesnel tin alanına ait bu anlamda da nesnel bir varlık olan devletin yurttaşı olduğu takdirde yerine getirebilir. Bu nedenle, bir “birlik içinde olma”, bir ulusun üyesi olma ve/veya bir devletin yurttaşı olma, toplum içinde yaşamak kaderi olan bireyin en temel amacıdır.

Diğer taraftan, bireylerin bilim, sanat, felsefe, din gibi kültürü oluşturan insan fenomenlerini, yani mutlak tinin somutlaşmış hallerini daha da genişleterek var edebilmeleri ancak ve ancak ideal devlette mümkün olabilmektedir. Başka bir deyişle, bireylerin dünyanın kültürel gelişim tarihine katkıda bulunarak tinin zenginleşmesini sağlayacak özbilince ulaşmış, kendi kendilerini gerçekleştirerek özgür kişiler olmaları için devlet olmazsa olmaz bir önkoşuldur. Mutlak ereğine ulaşmış, kavramına uygun ideal devletin en büyük başarısı da tin dünyasını zenginleştirecek, kendi kendisini gerçekleştirerek kendine egemen olmuş özgür kişilerin ortaya çıkmasını sağlamasıdır.

Özgür Bir Varlık Olarak İnsanın Kendi Kendini Gerçekleştirme

Doğa yasalarına tabi olarak var olan doğal şeyler kendilerini hep doğa yasasına bağlı olarak, doğa yasası dolayısıyla ortaya koyduklarından ötürü kendileri için değil, kendilerinde varlıklardır. Bu nedenle de özgürlükleri yoktur. Kendileri için var olamayan şeylerin özgürlüklerinden de söz edilemeyeceğini düşünen Hegel’e göre, doğal canlı varlıklardan farklı olarak yalnızca insan kendisi için varlıktır²⁴. Bunun sebebi ise insanın yalnızca, kendinde olamaması, yani doğal canlı bir varlık olarak yaşamını sürdürememesi ve yarattığı ikinci doğa olan tin dünyası ile kendi kendisi gerçekleştirip doğa yasalarının dışına çıkarak özgürleştirebilmesidir. Dolayısıyla tinsel bir varlık olarak kendi dünyasını kendisi yaratan insan kendisi içindir ve bu nedenle de özgürdür.

²⁰ Hegel, 2004, s. 199

²¹ Hegel, 2004, s. 200

²² Hegel, 1986, s. 106

²³ Hegel, 2004, s. 200

²⁴ Hegel’in kendinde varlık ve kendisi için varlık kavramlarının bir yansıması da Sartre felsefesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Sartre’in varlık görüşüne bakıldığında onun iki tür varolma tarzı (modus) ayrımı yaptığı görülmektedir. Bu varolma tarzları “l’être-pour-soi/kendi için varlık” ve “l’être-en-soi/kendinde varlık”tır. Bunlardan ilkinin, yani “kendi için varlık”ın bilince ya da insan bilincine, diğer bir varlık türü olan “kendinde varlık”ın ise şeylerin/nesnelerin varlığına karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda insan, “kendi için varlık” olarak kelimenin tam anlamıyla eksiklikler varlığıdır. İnsanın eksiklikler varlığı olduğunun bilincine varabilmesi, onun tinsel dünyasını inşa ederek var ettiği özgürlük gibi değerlerin ortaya çıkması açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında adı geçen değerlerden, kişinin kendi bilincinin yardımıyla kendi varlığını inşa etmesi ve ortaya çıkarmak istemesi bakımından kurduğu tasarımın/tasarımının, varolan nesnel koşullarla da bağlantısında gerçekleşebilmesi için şu ya da bu şekilde eylemde bulunma biçimini, tutum, tavır ve davranışlarını yönlendiren çeşitli “motifler”i anlamak uygun olacaktır (Demirdöven, 2006, s. 10). Bütün bunların amacının ise tıpkı Hegel felsefesinde karşımıza çıktığı gibi tür olarak insanın ve kişinin ideal anlamda kendini, hiçbir eksikliğinin bulunmadığı “total bir varlık”, yani “kendinde varlık” ile “kendi için varlık”ın bileşimi olarak görmek istemesinden kaynaklandığı söylenebilir ve bu da tam anlamıyla insanın insanlaşması demektir.

İnsan için bir tür olanak olan özgürlük, hazır verili bir şey değildir, bu olanağın gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi tin olarak insanın kendi elindedir. İnsanın, tin varlığı olduğu için kendi kendini gerçekleştirmesi, doğallıktan, doğa yasalarının dolayımından kurtulması gerekmektedir²⁵. Bu nedenle, tarih, Hegel'e göre, tin'in, kendini gerçekleştirme, kendisinin bilincine ve özgürlüğüne varma sürecidir; insan açısından ise, bu olanağını gerçekleştirme, onu var etme, yani özgürleşme sürecidir. Tinin kendisini gerçekleştirme süreci bağlamında, tinin kendisine ilişkin ilk bilgisi, Hegel'in ifadesiyle,

girdiği insan bireyi kılığında *duyan* varlık olmasıdır. Bu aşamada henüz hiçbir nesne ile ilişkisi yoktur. Kendimizi şu ya da bu biçimde belirlenmiş buluruz. Şimdi bu türlü belirlenmişliği kendimden ayırmaya bakıyorum ve kendimle ikileşiyorum. Böylece duygularım iç ve dış olarak bölünüyor. Aynı zamanda varlık belirlenimim özellik kazanıyor, kendimi eksik, olumsuz bir varlık duyuyorum, kendimde beni kemiren bir çelişki buluyorum. Ama ben varım: bunu biliyorum ve bu bilgimi olumsuzlanmanın, eksikliğin karşısına koyuyorum²⁶

şeklinde. Bu noktada insanın varlığının içgüdüye dönüştüğünü belirten Hegel'e göre, içgüdü'nün yöneldiği nesne ise insanı tatmin eden, kendi birliğini yeniden kuran nesnedir. Her doğal canlı varlığın içgüdülerinin olduğu göz önünde bulundurularak söylenecek olursa, nesnelere içgüdüleriyle yönelen insan doğal canlı varlık olarak insandır. Fakat, bu içgüdü'süne bağlı varlık aşamasında insanın hayvandan bir farkı yoktur. Çünkü içgüdüde insanın kendisinin ne olduğuna ya da ne olmadığına ilişkin bilgi ortaya koymasını sağlayan bilinç bulunmamaktadır²⁷. Nitekim Hegel düşüncesinde, insanın ne olduğu hakkında felsefi bir bilgi ortaya koymak, kendi başına alındığında bir hiç olan insan sözcüğünün içerik kazanması, kendi kendisini, özünü, insanı insan yapan akıllı her adımda geliştirip gerçekleştirerek hiçlikten kurtulması, kendi kendisinin hem öznesi hem de nesnesi olduğunun bilincine varması anlamına gelmektedir²⁸. Bu bakımdan aklın amaçsal bir etkinlik²⁹ olduğunu ifade eden Hegel'e göre, özü akıl olan insanı hayvandan ayıran temel özellik, düşünen bir varlık olarak kendisi hakkında bilgisinin olmasıdır. Düşünmede ise genel olan bilinir; "reel olanı kavranılır bir şey olarak bildiği ölçüde insan salt doğal bir varlık olmaktan çıkar, dolaysız görülerinin ve içgüdülerinin, onların tatmini ve üretiminin kölesi olmaktan kurtulur"³⁰. Başka bir deyişle, insan içgüdülerini kontrol altına alabilirken, yapıp etmelerini, yani kendisini genel olana göre belirleyebilir; bu onun amaçsal olarak eylebilmesi anlamına gelir. Amaçlardan birisini, en genel olanı, kendisi için en yüksek amaç olarak koyabilir; "burada onu belirleyecek olan, kendisiyle ve ne yapmak istediğiyle ilgili tasarımlardır"³¹. İnsanın özgürlüğü burada, yani kendisini belirleyecek, kendi yolunu çizecek şeyi bilmesinde yatmaktadır.

Dolayısıyla, insan doğallığı engelleyebildiği, yani doğanın dayatmalarına karşı çıkabildiği için özgürdür. Diğer bir anlatımla, insan belirlenmiş bir doğaya ya da öze sahip, koşulların, kendisi dışındaki yasaların boyunduruğu altındaki bir varlık değildir; mutlak bağımsızlığa sahip, kendi kendisine yasa koyan tinsel bir varlıktır. Bu bağlamda insanı yalnızca düşünmenin, bilincin, bilginin ve bilmenin öznesi olarak değil, aynı zaman da bir istek öznesi olarak, yani eylemleriyle kendisini var eden, duygulara, heyecanlara, iradeye, inançlara ve umutlara sahip olan, yaşamın içinde etkin rol alan özgür birey olarak ele alan³² Hegel'e göre, insanın özgürlüğü sadece, doğa mekanizminden kurtulmasında değil, aynı zamanda, doğa yasaları dışında kendi kendisine yasa koyabilmesinde de kendini göstermektedir³³.

Hegel'e göre, insanın özgürlüğünden feragat edip, evlenmesi, özgürlüğünü kısıtlamayı kendi kendisine kabul etmesi ya da bir devletin yurttaşı olarak, kendi kendisine yasa koyup, bunlara uymayı taahhüt

²⁵ Hegel, 1991, s. 61

²⁶ Hegel, 1991, s. 59

²⁷ Hegel, 1991, s. 59

²⁸ Özcan, 2006, s. 272-273

²⁹ Hegel, 1979, s. 12

³⁰ Hegel, 1991, s. 60

³¹ Hegel, 1991, s. 60

³² Kojeve, 2001, s. 12

³³ Kant felsefesinde, "tür olarak insanın değeri, hem duyulur hem düşünülür dünyaya ait ikili bir varlık olması açısından, 'kendi öz varlığını, ikinci ve daha yüksek belirlenimiyle ilgisinde ancak saygıya değer görmesi'nde, bu nedenle de bu ikinci belirlenimin olanağının koşulunu yaratan ve doğa mekanizminden bağımsızlık anlamına gelen saf pratik yasalara saygı göstermesinde ve nihayetinde, yapıp etmelerinde, özgür bir varlık olduğunun bilinciyle bu yasalara uygun davranmasında yatar (Kant'tan aktaran Özcan, 2006, s. 258). Bu bağlamda tür olarak insanın özgür bir varlık olduğunun bilincine varmasını olanaklı kılan, hiçbir açıdan deneysel olmayan saf pratik akıl aracılığıyla ortaya koyabildiği yasalardır. Tür olarak insanın kendi kendine böylesi yasalar koyabilmesi ve bu yasaların öznesi olarak her zaman isteyerek olamasa bile söz konusu bu yasalara uyabilmesi, onun diğer varlıklar arasındaki özel yerine, yani değerine karşılık gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kant'ın insan görüşünde tür olarak insanın akıl sahibi, özgür, kendi kendine yasa koyabilen ve kendini bu şekilde gerçekleştirebilen bir varlık olduğu düşüncesi Hegel'in bu konudaki düşünceleriyle örtüşmektedir. Ayrıca bakınız: Kant, 2014, s. 96, 107

etmesi, edebilmesi insanın özgür bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda hakiki bir eylem varlığı olan özgürleşebilen insan, daha önce de belirtildiği gibi “bir Devletin Vatandaşı (*Burger*) olarak gerçekleştirdiği eylemiyle ve eyleminde kendini özgür ve tarihsel birey olarak gerçekleştirir ve böylece varlığının tamlığına ve yetkinliğine tanıklık eden *Doyuma* ulaşır ancak”³⁴. Söz gelimi, ailenin kuruluşu bu açıdan ele alındığında, daha önce belirtildiği gibi, Hegel’e göre, evlenme hem nesnel bir amaç hem de ahlaki bir görevdir; bu amaç ve görevin yerine getirilmesinin öznel hareket noktası kişisel eğilim veya istekler olabilirken, nesnel hareket noktası bireylerin özgür iradeleridir. Birleşerek, kendileri dışında tek bir birey meydana getirmek ve “kendi tabii ve bireysel şahsiyetlerinden bu birlik içinde vazgeçmek hususundaki rızalarıdır”³⁵. Doğal görüş açısından bireyin kendi özgürlüğünü kendi isteğiyle sınırlaması olarak görülebilecek bu durum, diğer yönüyle, yani taraflar kendi istekleriyle kendi özgürlüklerini sınırladıklarından, aynı zamanda, onların özgürleşmesidir³⁶. Başka bir deyişle, Hegel’e göre insan, bir yönüyle, kendi özgür istenciyle kendi kendisini sınırlayabilen, yani kendi kendisine yasa/kural koyabilen ve kendi koyduğu kurala uymayı taahhüt edebilen ve dolayısıyla özgürlüğü bu noktada somutluk kazanan varlıktır.

Nitekim, buradan hareket eden Christopher J. Berry de *Human Nature* (İnsan Doğası) adlı eserinde, insanın rasyonel, kendi bilincinde, dolayısıyla özgür bir varlık olduğu görüşüne örnek olarak Hegel’in görüşünü sunmaktadır. Berry’nin ifadesiyle Hegel’e göre, “insan doğasının en temel özelliği insan’ın düşünme yetisidir” ve bu yeti insanı hayvandan ayırmaya yeten bir yetidir. Diğer bir ifadeyle insan, bir hayvan olduğunu bilmekle, hayvanlıktan çıkan bir varlıktır³⁷. Bu nedenle insanın özgürlüğü, hayvanlardan ayrıldığı noktada, yani kendi eylemlerini belirleyebilmesinde, varolanlardan farklı bir davranışta bulunabilmesinde aranmalıdır. İnsan özgür ve rasyonel bir varlık olarak, bir taraftan dışarıdan kendisine dayatılan sınırlamaları aşan bir varlıkken, bir taraftan da kendi içinde kendi kendisine sınır koyabilen bir varlıktır. İçgüdülerden kurtulabilmesi ve kendi kendisine sınır çizebilmesi insanın özgürlüğünün bir göstergesidir. Hegel’e göre, insan, örneğin, evlilikte kendi özgürlüğüne sınır çizmekle, özgür olduğunu ilan etmektedir. Sadakati bir ödev olarak koyması, kendi özgürlüğünü sınırlaması ve buna benzer davranışlar Hegel’e göre, asıl ve en temel özgürlüktür³⁸. Bu bağlamda yasayı özgürlüğün bir ifadesi olarak gören Hegel, insanın kendi kendisine yasa koyarak özgürlüğünü kendi kendine sınırlamasının, insan özgürlüğünün en açık göstergelerinden biri olduğuna dikkat çekmektedir. Yasa, insanın yarattığı, ortaya koyduğu, onun ürünü olan bir şey olduğu gibi insanın rasyonelliğinin ve özgürlüğünün cisimleşmiş halleri olan mülkiyet, anlaşma, ceza, ahlak, evlilik, pazarlar, mahkemeler, parlamento ve benzerleri de sırf insanın ürünü olan şeylerdir³⁹. Dolayısıyla, Hegel, anlayışında insan özgür bir varlıktır, ama bu özgürlük, Berry’nin ileri sürdüğü gibi sırf rasyonel bir varlık olmasından kaynaklanan bir şey değildir. Rasyonalite insanı özgür yapan özelliklerden birisidir, ama tek başına belirleyici değildir. İnsanın ben-bilincine ve özgürlüğüne kavuşmasında, ötekiyle girdiği ilişkiler ve onun doğal olan şeyleri insansallaştıran çalışması da belirleyici rol oynamaktadır.

Sonuç

Hegel felsefesinde diyalektik süreç içerisinde tinin ve bir o kadar da bilincin kendini gerçekleştirerek kendi bilincine ulaşması ve özgürleşmesi, insanın tarihsel süreç içerisinde tin alanında ortaya koyduğu fenomenlerle kendisini gerçekleştirerek özgürleşmesi anlamına gelmektedir. Buradan hareketle tarih içerisinde tinin ve bilincin kendi kendisini gerçekleştirerek özgürleşmesi sürecinin, insanın insanlaşma, yani kendi bilincine vararak, kendisini diğer var olanlardan farklı kılan özellikleri ortaya koyma süreci olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanı diğer varolanlardan farklı kılan özellikleri oluşturan tin ise sabit, verili, belirlenmiş bir doğaya sahip olmadığı ve tarihsel süreç içerisinde özgürleşme yolunda kendini hep yeniden şekillendirdiği için tinin kendini gerçekleştirerek özgürleşmesinin sürecini bir noktada son bulacak bir süreç olarak görmemek gerekmektedir. Nitekim Hegel’in düşünceleri doğrultusunda “insan nedir?” sorusunu, insanın sabit ve verili olmayan, belirlenmemiş, doğa yasalarının egemenliğinden kurtulmuş, özgürleşmiş yanından hareketle yanıtlamak gerekmektedir. Öyle ki tinsel

³⁴ Kojeve, 2001, s. 20

³⁵ Hegel, 2004, s. 146

³⁶ Hegel, 2004, s. 146

³⁷ Berry, 1986, s. 15

³⁸ Berry, 1986, s. 15

³⁹ Berry, 1986, s. 16

bir varlık olarak insan, tarihsel süreçte yarattıkları ve yapıp ettikleriyle kendi kendisini gerçekleştirme sürecini devam ettirdiği müddetçe (ki bu süreç insan var oldukça var olacaktır), insanı diğer varolanlardan farklı kılan özellikler farklı biçimlerde içerikler kazanmaya devam edeceği gibi özgürlük de farklı şekillerde cisimleşecektir. Çünkü özgürlük, insanın kendi kendisini gerçekleştirerek varolabilmesinin neyse o olmasının ve bunun bilincine varabilmesinin olmazsa olmaz önkoşuludur.

Kaynakça

- Berry, C. J. (1986). *Human Nature*. Londra: MacMillan.
- Bumin, T. (2005). *Hegel*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirdöven, İ. H. (2006). "Filozof Olarak Jean-Paul Sartre". *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. Sayı: 7 (Güz 2006). s. 7-20.
- Gökberk, M. (1972). Hegel'in Felsefesi-Yaşayan Yönleriyle. *Felsefe Arkivi*. Sayı:18. s. 11-22.
- Hegel, G.W.F. (1979). *Phenomenology Of Spirit*. A.V. Miller (Trans.). Oxford: Oxford University Press.
- Hegel, G.W.F. (1986). *Seçilmiş Parçalar*. Nejat Bozkurt (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hegel, G.W.F. (1991). *Tarihte Akıl*. Onay Sözer (Çev.). İstanbul: Ara Yayınları.
- Hegel, G.W.F. (2003). *Elements of the Philosophy of Right*. H. B. Nisbet (Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegel, G.W.F. (2004). *Hukuk Felsefesi*. Cenap Karakaya (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Kant, I. (2014). *Pratik Aklın Eleştirisi*. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı (Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kojeve, A. (2001). *Hegel Felsefesine Giriş*. Selahattin Hilav (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özcan, M. (2006). *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üstüne Bir Soruşturma*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.